

1 (474,5) (091)

Viršelį piešė *dail. Algirdas Kurauskas*

A. J. Greimo semiotikos ir
literatūros teorijos centras

A. J. Greimo semiotikos ir

4021145

IŠLEIDO SANTAROS-ŠVIESOS FEDERACIJA

Spaudos priežiūra: VALDAS ADAMKAVIČIUS

Spaudė: M. Morkūno spaustuvė, 6051 S. Ashland Ave., Chicago 36, Ill.

Tiražas — 1000 egz.

Čikaga, 1959 m.

mō ir visiems lygios sąžinės laisvės suteikimo (ne iš “malonės” ir be “kovos”) procesas. Šisai sprendimas suteiktų demokratijai vidinės jėgos, nes iš partinės kovos išjungtų pasaulėžiūrą ir pasaulėžiūrinę kovą iš rinkiminių aikščių perkeltų į tikrąją jos lauką — sąžinę.

Laisvės problema egzistencializmo, marksizmo ir freudizmo amžiuje

Algirdas Julius Greimas

Laisvės nėra nei žmogaus prigimtyje nei pasaulyje. Ji nėra natūralus žmogaus gyvenimo būdas, o išimtis. Žvilgsniu apmetus visą pažįstamą žmonijos istoriją, laisvės trykštelėjimai atrodo kaip bendruomeninio gyvenimo anomalijos.

Trečiame ar antrame tūkstantmetyje prieš Kristaus gimimą, vakarinės Azijos tautos, išvystydamos patriarchaline sistema pagrįstą ūkio santvarką, priėmė tuo pačiu ir kosmo-biologinį determinizmą. Dangaus dievai vedė Žemės dievaites, žemiškoji maišatis tapo išaiškinta ir apsalygota dangaus įstatymais ir potvarkiais. Sužmoginęs kosmosą, žmogus sukosmino savo bendruomenę: žmogiškosios bendruomenės gyvenimas virto tiktai dangiškųjų modelių pamėgdžiojimu, kosmiškojo ritmo amžinu atkartojimu.

Laisvė tokioje visuomenėje yra tiktai beprotybė. Beprotis įkvėpia baimę ir pagarbą. Jis — išimtis nustatytoje žemiškoje tvarkoje; jis aiškiaregis kosminės tvarkos paslapyse — nauja pasaulio išaiškinimo galimybė. Beprotybė, žmogiškame plane, yra stebuklo, gamtiniam plane, atitikmuo. — Vargu ar reikia bepridėti, kad laisvo bepročio palikuonis moderniajame pasaulyje — poetas. Jis įkvėptas, šventosios ugnies aplankytas. Jam reikšmingi sapnai ir klaidėjimai, jis gamtos reiškiniuose mato tiktai gilesnės, kosminės realybės simbolius, tiktai dieviškosios būties atspindžius. Tokia jau poeto socialinė funkcija buržuazinėje visuomenėje: tegul beprotystės garai išsina specialiu vamzdeliu, nesusprogdindami katilo. Tokia jo taip vadinamosios metafizinės laisvės žmogiškoji didybė ir socialinė menkystė.

Žmogiškoji istorija gyvena potvynio ir atoslūgio ritmu, pagal įtampos ir atolydžio dėsnius. Jinai — žmonijos pačiai sau vaidinama drama. Amžinybės, rodos, nustatyta pasaulio ir bendruomenės tvarka pritvinksta votimis. Votys sprogsta revoliucijomis žemėje, jos karais absorbuojamos dangiškų, kosminių reformų pagalba. Kai Apolonas nieko nebegali padėti, žmonės kreipiasi į Dionysos. Kenčiančiai

žmonijai į pagalbą ateina soterinės, išganymo religijos. Jos skelbia žmogaus išlaisvinimą naujos kosminės santvarkos instauracijos dėka. Jos postuluoja, tam tikra prasme, žmogaus laisvę, laisvę suprastą, kaip galimybę išsprukti iš senosios santvarkos slogučio, kaip teisę pasirinkti naują būtinybę. — Tokia buvo, pavyzdžiui, revoliucinė krikščionybės jėga, pasireiškusi braškant Romos imperijai, likviduojantis vergija pagrįstai antikinio pasaulio ekonominei santvarkai. Revoliucija dieviškame, ne žmogiškame plane, išgelbėjusi Viduržemio pasaulį gal nuo kitų, žmogiškų, kruvinų revoliucijų. Palikusi vėliau susikursiančiai Vakarų kultūrai originalų teologinės laisvės modelį: prigimtines nuodėmės dogmą, dieviškojo determinizmo ir žmogiškosios laisvės kompromisą.

Istorijos fone išsiskiria tad kosminės tvarkos ir kosminių tragedijų religijos. Totalistinės religijos, apglėbiančios visas socialines ir kultūrinės struktūras, jas determinuojančios ir jų determinuotos, — globalinės žmogaus santykių su žmogumi ir su gamta projekcijos. Jos išaugina du metafizinės laisvės atstovus: laisvą beprotį ir laisvintoją-pranašą. Du raupsuotųjų tipai net ir mūsų nureligintose visuomenėse: poetas-anachoretas ir pranašas-įrankis Istorijos atsinaujinimo procese.

Politinė laisvė savo kilme nieko bendro neturi su metafizine laisve. Ji yra Evangelijos pirklių ir muitininkų išmislas. Antikiniame pasaulyje jinai kelioms žmonijos kartoms nušviečia Akropolio kolonadas ir galutinai išsivysto tikrai jau apkerpėjusių katedrų pavėsyje. Graikiškasis stebuklas: kaip moksle, taip ir bendruomenės gyvenime, jis neištesa savo pažadų. Šis demokratinės laisvės švystelėjimas galimas buvo tikrai Atėnuose, toje anoniminėje pirklių bendrovėje, bet jau ne aristokratiškoje Spartoje. Laisvės idėjos pažanga paraleli su Vakarų Europos miestų augimu, su buržuazijos pajėumo augimu. Viduramžių riterio idealas yra tarnauti, o ne būti laisvu. Net ir modernųjų laikų aristokratas, toks Charles de Secondat, baron de Montesquieu, sakysim — valstybės santvarką nori pagrįsti bajorijos garbetroška, o ne piliečių dora.

Viena reikia suprasti ir priimti: žmogiškųjų ir pilietinių laisvių supratimas ateina drauge su pasaulio desakralizacija, su jo nušventinimu. Phidias yra Periklio bendraamžis. Nebe šventojo siaubo, nebe dieviškosios aiškiaregystės, bet ramiu, pasitikinčiu, žmogišku žvilgsniu žvelgia į mus to meto Attikos statulos; XIII-jo amžiaus Reims'o

katedros skulptūrų veiduose galima pastebėti, anot Malraux, "pirmają žmonijos šypsena". Politinės, o vėliau — pilietinės laisvės yra nušventinto, suprofanuoto pasaulio gėlės.

Buržuazijos išigalėjimas atneša tad žmogui laisvę. Ekonominio liberalizmo negalima atskirti nuo politinio ar kultūrinio liberalizmo. Kaip negalima žmogaus laisvę, šitame istoriniame kontekste, aiškinti kitaip negu buržuazijos laisvę. Filosofinėje plotmėje, XVII-jo ir XVIII-jo amžiaus mąstytojai priėmė tradicinį **žmogaus prigimties** supratimą, sutapdindami ją su jų epochos miesčionio paveikslu. Dar ir dabar klasikinė psichologija žmogų supranta ne kitaip kaip baltosios rasės, subrendusį, civilizuotą europietį. Sutapdindama save su žmonija, XVIII-jo amžiaus buržuazija galėjo ramia sąžine skelbti pasauliui didžiąsias, šventąsias, igimtąsias žmogaus laisves, tame pačiame tekste balsavimo teisę rezervuodama tikrai šventąją nuosavybės teise besinaudojantiems piliečiams. Prancūzų Revoliucijos ar Philadelphiajos Konvencijos oratoriai galėjo ramia sąžine liaupsinti "nemirtingus igimtų žmogaus laisvių principus" ir tuo pat metu ginti cukraus ar medvilnės plantatorių, vergų savininkų interesus. Romantizmo poetai galėjo ramia sąžine egzaltuoti žmogaus laisvę, džiaugtis žmonijos pažanga ir **nematyti** besikuriančios miestų darbininkijos skurdo; norint įsivaizduoti to meto Vakarų Europos miestų išbadėjusių minių skurdą, reikia jam jį ieškoti pavyzdžių šiandieninės Indijos ar Egipto išalkusioj žmonijoje. Buržuazijos didybė ir menkystė.

* * *

Šis buržuazijos narcisizmas, istoriškai imant, baigėsi 1848 metais. Anachronizmai, atvirkščiai, gyvi ir gajūs: sotus liberalas kovoja už laisvę mirti badu; sočios valstybės nekvestionuoja savo teisės būti sočiomis. Bet istorijoje svarbu ne tai, kas velkasi iš paskos, o tai, kas pralenkia kasdienybės normas: istorinė ateitis glūdi Picasso tapyboje, Eluard'o poezijoje, o ne Stalino despotizme. — 1848 m. vasario mėn. Baudelaire'as, petys į petį su darbininku, kopio ant barikadų. Tų pat metų birželio mėn., bedarbių lavonais nuklotose Paryžiaus gatvėse, žmonija ir savimi pasišlykštėjęs Baudelaire'as virsta — estetu. Įvyko kažkas naujo, nebepakeičiamo. Laisvė nustojo buvusi nedalomas visos žmonijos turtas. Buržuazija prarado savo **ramią sąžinę**. Galima dar, tiesa, užsimerkti ir nematyti. Bet nebegalima nejausti į tave įbėsto lavono **žvilgsnio**, kitos žmonijos dalies įkyraus, kaltinančio smerkimo. Buržuazijos, kaip universalinių vertybių kūrėjos,

kaip visų mastų mastelio; rolė čia pasibaigė. “Kad galėčiau būti laimingu, man reikia visų žmonių laimės” — naiviai ir gražiai išreiškia neramią buržuazijos sąžinę didelis burgeois — André Gide. — Du šios neramios sąžinės liudytojai, šios Vakarų Europos krizę pergyvenusių kartos atstovai: Kierkegaardas ir Marksas.

* * *

Ir nuo to laiko laisvė ima reikštis nauja — skandalo, provokacijos, maišto forma. Atsidarę akys visur mato tik visuotinį melą ir veidmainystę. Melas visur — religijoje ir ekonomikoje, kultūroje ir politikoje. Prieš jį kovoti galima tik bepročio riksmu, tik anarchisto bomba. Skandalo jieško Bakuninas, kai jis 1848 m. Drezdeno sukilėliams pataria revoliuciją pradėti muziejų ir bibliotekų išsprogdinimu. Skandalas — o vargšės nekaltos mergaitės! — yra visa prakeiktųjų poetų — Lautréamont, Rimbaud — poezija. “Nuosavybė yra vagystė!” deklaruoja Proudhon’as, trenkdamas antausį visų laisvų kraštų pačioms pažangiausioms konstitucijoms. Skandalas yra tvirtinimas, kad Novalio poezija tėra tikrai “žemų” seksualinių instinktų sublimacija. Skandalas, pagaliau, savo forma ir turiniu Nietzsche’s teigimas, kad filosofais jis pripažįsta tik tuos, kurie moka šokti rock and roll.

Gražus skandalų rinkinys dabar, kai mes, atsigrižę atgal, juos suskaičiuojame ir sugrupuojame. Bet XIX-jo amžiaus triumfuojančioje, taikingoje Europoje tai buvo tik pavieniai “neatsakingų gaivalų”, “rimties drumstėjų” aktai ir tikrai visuotinė XX-jo amžiaus krizė socializmą padarys politinę jėgą, psichoanalizę — mokslu, egzistencializmą — filosofija. 1848 m. atženkliną ne tikrai žmonijos sąžinės krizę, tai drauge ir antrosios pramoninės revoliucijos — metalurgijos įsiviešpatavimo — data. Europa dar ilgai valdys pasaulį. Europos darbininkija dar ilgai, dar ir šiandien, naudosis to valdymo pasėkoje jai nukrintančiais stambiais trupiniais. Reikės dar ilgai laukti vokiečių socialdemokratų išdavystės — jų socializmo “iki Eitkūnų” deklaracijos, kad revoliucija persikeltų “anapus Eitkūnų”, palaidodama paskutinę Europos progą likti žmonijos istorijos sprendėja. Reikės dar ilgai laukti, kol Europos kapitalu išauginta, Rooseveltto šypsotis išmokyta Amerika taps žmonijos rojumi ir liberalizmo tvirtove. Reikės sulaukti mūsų kartos iškilimo į istorijos areną tam, kad išvystyti, kaip prieš šimtą metų sudraskyta europiečio sąžinė realizavo politiniai ir ekonominiai pusiau perplėštą, nebesutaikomą žmoniją. Kaip nerami žmogaus sąžinė sukūrė hipertrofuotą jo sąmonę, drumsčiančią nupelnytą europiečio miegą, paraližuojančią jo veiklą. Skandalu

pasireiškęs europiečio maištas — padarė jį aiškiaregiu. Žinojimas turi pagrįsti akciją. Būti laisvu šiandien, reiškia žinoti, kur esi ir ką privilai daryti.

* * *

Matome dabar, kad sugriuvo XIX-me amžiuje žmonijos kruopščiai statyti Laisvės rūmai. Matome, kad juos sugriovė naujos laisvės kovotojų ginklai — tiesos, autentiškumo jieškojimas; jo pradėtos kovos metodai — visų melų demaskavimas, visų paslapčių demistifikacija.

Senasis humanizmas rėmėsi amžinos, nekintančios žmogaus prigimtės postulatu. Pavieniai žmonės buvo, pagal jį, tikrai žmogiškosios esencijos daugiau ar mažiau tobulo reprodukcijos. Bet ką mes žinome apie esencijų pasaulį, kas ir kokias garantijas gali suteikti, kad tašai harmoningas esencijų pasaulis tikrai egzistuoja? Vienas dalykas yra tikras: aš, žmogus, esu čia, išmestas į pasaulį, kaip paklydęs šunelis. Pasaulis yra čia, aplink mane; jis mane apgaubia (Jaspers), jis supa mane kaip paslaptingas, nepažįstamas horizontas (Heidegger). “L’existence précède l’essence” — dar kategoriškiau tvirtins Sartre’as. Vien mano egzistavimo faktas yra tikras, visa kita — filosofinės sistemos, mokslo konstrukcijos, gėrio ir grožio aksiologijos, gal tai ir teisybė, bet tai tik mano išgyventa teisybė. Žmogus neturi teisės nieku atsiremti; nėra nieko užtikrinto, nieko pažadėto. Tai egzistencialistinė revoliucija.

Senasis humanizmas rėmėsi žmogaus idėjos transcendencija. Žmogus — pagal Dievo paveikslą sukurta būtybė. Jam įgimtas tiesos, gėrio, grožio pažinimas. Nieko nėra duota — sakys marksizmas. Žmogus yra imanentiškas istorijai. Žmonija yra savo darbo, savo kovos su gamta padarinys. Žmogus pamažu kuria pats save, savo socialinio, religinio, moralinio gyvenimo normas. Žmogus pats pasidarė, visos žmogiškosios vertybės yra imanentiškos, nėra jokių vertybių, kurios transcenduotų žmoniją, kurios nurodytų žmogui (vardan ko) kaip elgtis. Žmogus yra pats sau savo žmogiškumo saikas, savo vertybių kūrėjas, savo elgesio teisėjas.

Senasis humanizmas žinojo, kas yra žmogus. “Aš yra kitas” — padarys neįkainuojamą atradimą aštuoniolikametis Rimbaud. Sąmoningas žmogaus aš yra tikrai skurdus ir melagingas nesąmoningos žmogiškos asmenybės pseudo-centras — išryškins kiek vėliau šį poetišką atradimą freudizmas. Tarp to, kuo žmogus yra ir kuo jis mano, kad jisai yra — praraja. Mes nepažįstame savęs, mūsų poelgių, mūsų

minčių prasmė ir pagrindimas mums išsprunka. Kopernikinės revoliucijos dėka žemė liovėsi būti pasaulio centru, psichoanalitinės revoliucijos dėka, žmogaus aš nustojo būti žmogaus asmenybės centru.

Visų vertybių nuvertinimas — toks yra buržuazinio humanizmo bankroto balansas. Žmogui nieko nėra duota: nei žmogaus prigimtis, nei jo vertybių universalumas, nei jo minties autentiškumas nėra garantuoti. Naujasis humanizmas, jeigu jis iš viso įmanomas, gali išaugti tik ant senojo humanizmo griuvėsių.

* * *

Naujasis humanizmas, jei jis iš viso įmanomas, prasideda su autentišku žmogaus būties skurdo išgyvenimu. Pirmutinis egzistencinis jausmas — siaubas. Siaubas būti pasaulyje, apsuptam daiktų, kurių esmės tau neduota pažinti. Siaubas gyventi tarp žmonių, kurių žvilgsnis tave nuolatos paverčia daiktu, su kuriais joks autentiškas bendravimas neįmanomas. Pirmutinė egzistencinė mintis — gyvenimo ir pasaulio absurdiškumas. Vienintelė tikrai filosofinė problema, pastebi Albert Camus, tai atsakymas į klausimą, kodėl žmogus nenusižudo, nes jeigu jisai nenusižudo, tai reiškia, kad gyvenime yra vertybių, dėl kurių verta gyventi...

Šioje vietoje reikia padaryti neišvengiamą pagrindinių egzistencializmo tendencijų balansą. Egzistencializmas yra neabejotinai pozityvus reiškiny, kiek jisai yra autentiškumo jėškojimas, visų melų demaskavimas, žmogaus būties apnuoginimas. Visa nelaimė, kad jis niekur neveda, kad postuliuodamas absurdišką, nesuprantamą, nepažįstamą pasaulio horizontą, jisai apkaišo jį paslapčių gėlėmis. Tradicinė krikščioniškoji filosofija buvo tuo gerbtina, kad vieną kartą ant visados nustačiusi paslapčių-dogmų sąrašą, jina padėdavo jį į stalčių ir duodavo žmogaus portui laisvę jėškoti, norą suprasti save ir pasaulį. Egzistencializmo gi įtakoje žmogus atsisako nuo savo misijos — **suprasti pasaulį**, ir sunku įsivaizduoti ką nors įkyresnio, negu žodį „paslaptis“, kurį surandi kiekvienos filosofinės problemos dėstymo klimakse. Nekalbu čia apie vadinamąjį krikščioniškąjį egzistencializmą, kuris, po ištisos eilės meniškai išpildytų piruetų, ištraukia pagaliau iš skrybėlės visų lauktą kraliką: Pascalia lažybas, būtinumą daryti „šuoį“ Dievo link. „Tu Manęs neįjėskotum, jei nebūtum jau Mane suradęs“. Egzistencializmas, deja, negali pagrįsti Dievo buvimo: Dievas — o gal Velnias? Tai tik dar viena paslaptis ilgame pasaulio paslapčių sąrašė. Tai gal dar nebūtų taip baisu: blogiausia yra,

kad jis neįstengia, o dažniausiai net nesistengia — pagrįsti algebriskų trikampio lygčių universalumą, o tuo pačiu ir žmogaus veiklos prasmingumą.

Šias eilutes rašantysis nenori nusišėpti savo „kraliko“. Jo postulas yra: koks bėdinas bėbūtų žmogus, jo pareiga lieka vistiek pažinti pasaulį ir jo pažinimu pagrįsti žmogaus veiklą. Užtat ir egzistencialistinės filosofijos vertos tik tiek, kiek jos duoda atsakymą į klausimą, ką ir kaip gyvenime ir iš gyvenimo daryti.

Pasaulis yra absurdiškas. Žmogus jame nuskriaustas ir nuolat skriaudžiamas. Žmogaus būties netoleruotina. Vienintelė garbinga išėitis — maištas prieš tokią jo situaciją. Maištas yra nepakenčiamas žmogaus būties neįgimas. Bet maištas vardan ko, kokias vertybes jis teigia ar gali teigti? Egzistencialistinis žmogus yra akiai uždarytas savo **asmeniškai išgyventų vertybių** sistemoje. Camus bando išsiveržti iš užburto individualizmo rato, teigdamas „maištaujančiųjų bendruomenę“. Bet kur tai mus veda? — Nacizmas neabejotinai buvo tipinga maištaujančiųjų bendruomenė. Ne kiekvienas maištas jau tuo pačiu geras. Dar blogiau: Heideggeris pats įsirašė į nacių. Sartre'as, teigdamas absoliučią žmogaus laisvę, žiūri į ją kaip į būtinybės pasirinkimą. Bet būtinybę nustatyti jisai jau nebeįstengia vien tik savo egzistencialistinės filosofijos pagalba. Jo žmogus visuomenėje elgiasi ir daro sprendimus nebe egzistencializmo, o marksizmo rėmuose. O tuo tarpu jo marksizmo pasirinkimas nėra nieku pagrįstas; jo marksizmas yra jo paties skonio dalykas. Vaisingas savo neįgimuose, egzistencializmas neišėisi savo pažadų konstruktyviniame plane. Žmogų iš jo būties skurdo gali išgelbėti tikrai racionalių pasaulio supratimas ir juo pagrįsta moralė.

* * *

Marksizmo išėities taškas artimas egzistencializmui. Marksas ir Kierkegaardas turi tą pat mokytoją — Hegelį. Žmogaus skurdas lygiai opus jiems abiems. Tačiau jeigu mūsų epochos žmogus yra nužmogintas, jeigu nuolat norime jį paversti **daiktu**, įrankiu, priemone, kaltas dėl to visų pirma patsai žmogus. Nuskriausto žmogaus būklė yra tarpusavių žmonių santykių išdava. Jeigu egzistencializmas palieka žmogų jo uždarame kiauė, teigdamas jo visišką vienišumą, Markso žmogus yra socialinė būtybė, jo menkystė yra žmogaus žmogui daromos skriaudos pasėka. Jo išgelbėjimas glūdi tikrai autentiškos žmogiškos bendruomenės šilimos suradime. Ponas skriaudžia vergą, laikydamas jį daiktu, bet jisai skriaudžia ir save, nes jis tuo pačiu

atima sau galimybę pažinti vergą, tuo tarpu kai vergas jį pažįsta. Žmogaus pareiga yra tad kovoti už pripažinimą, išreikalauti jį, pasidaryti lygiu ponui, tai yra laisvu žmogumi, tuo pačiu išlaisvinant poną iš jo žinojimo ribotumo.

Žmogaus laisvinimo akcija yra kova už pripažinimą. Tačiau, prieš reikalaujant **pripažinimo**, reikia visų pirma įsigyti **pažinimą**. Jei žmogus yra nužmogintas, nepilnai žmogiškas, šitokios jo situacijos šaknys glūdi visuomenėje, kuri pati yra draskoma savo vidujinių prieštaravimų. Žmogaus laisvinimo kelias eina per sociologiją: žmogiškoji visuomenė yra realybė; tikrai racionalus jo pažinimas gali padėti pagrindus žmogaus laisvinimo akcijai.

Išvada, iš pirmo žvilgsnio, paradoksali: jieškodamas žmogaus išlaisvinimo kelių, marksizmas suranda visuomeninį determinizmą, tai yra tam tikra prasme, individualinės laisvės neigimą. Tačiau paradoksas išnyksta, pagalvojus, kad laisvė — tai, visų pirma, laisvė daryti ką nors, kad akcija bus prasminga, t.y. žmogiška, tik tada, kai ji bus pagrįsta “gėrio ir blogio” pažinimu, kad kiekvienas pažinimas to, kas yra, yra jau apribojimas, determinizmas. Pažinimas, kurio reikalauja marksizmas, yra visuomenės globalinės struktūros pažinimas. Ši struktūra, suprata kaip žmonijos egzistavimo reali forma, leidžiasi analizuojama į atskirus, autonominius žmogaus veiklos planus, kurie gali būti atskirai aprašinėjami, tiksliai aptariami. Jei visuomenė yra žmogiškųjų santykių visuma, marksizmas, šia prasme, nori būti šių santykių formalinė logika, algebriška jų išraiška. Bet visuomenė nėra tikrai statika, o kartu ir dinamika. Marksistinės sociologijos uždavinys bus tad nustatyti žmogiškųjų bendruomenių evoliucijos dėsnius. Istorinis dinamizmas, sakys marksizmas, yra visų pirma atskirų autonominių visuomeninės egzistencijos planų interakcijos išraiška: ekonominė visuomenės raida veikia į socialinių žmonių santykių vystymąsi; socialinė visuomenės santvarka apsaugoja jos politinę sistemą ir atvirkščiai. Nevienodi autonominių struktūrų raidos ritmai, bet taip pat ir istorijoje susidarantieji vidujiniai atskirų struktūrų prieštaravimai nuolat kuria konfliktines istorines situacijas, kurių ryškiausias pavyzdys socialinėje plotmėje yra klasių kova. Klasių kova yra tasai istorijos variklis, kurio pagalba žmonija žengia vis didesnio laisvėjimo kryptimi.

Šis laisvas, kartu per ilgas ir nepilnas, marksistinės sociologijos štikas buvo neišvengiamas. Jo tikslas — parodyti marksizmą kaip charakteringą europietinio tipo, tai yra totalinę, o ne dalinę socio-

logiją, norinčią išaiškinti ir visuomenės struktūras ir jų istorinę raidą, kaip sociologiją, kuri, iš principo yra atvira mokslinė teorija, kritikuotina ir papildytina, ir nebūtinai surišta su stalinistiniu komunizmu. Šio aprašymo tikslas buvo drauge ir išryškinti šį iš **esmės socialinį** žmogiškosios problematikos sprendimo būdą. Žmogaus skurdas, pirmoje eilėje, nėra metafizinis, o socialinis; žmogus kenčia dėl to, kad jo artimas jį skriaudžia, jo nepripažįsta. Bet ir skriaudžiantysis yra nemažiau nuskriaustas žmogus. Kaltė yra ne žmoguje, o visuomenėje. Kad visuomenę “pataisius”, reikia visų pirma pažinti ją. O ją pažinti, tai drauge ir pripažinti ne tik socialinį determinizmą, bet ir tam tikrą istorinį determinizmą. Ir čia iš naujo kyla istorinio determinizmo ir žmogaus laisvės problema.

Lietuviškai iš viso yra labai sunku rašyti apie marksizmą. Jau vien dėl to, kad vienoje uždangos pusėje apie jį iš viso nerašoma, o kitoje pusėje — per daug ir dažnai savotiškoje stalinistinėje interpretacijoje rašoma. Kad ir ši, dabar pavartota determinizmo sąvoka. Ji paprastai suprantama, kaip priežasčių ir padarinių grandinė, ir Stalino suprastintas ekonominis determinizmas paprastai aiškinamas, kaip nuolatinis ekonominių faktorių apsaulygojimas kiekvieno socialinio, politinio ar kultūrinio reiškinio. Tuo tarpu jau Hegelis, o po jo ir Marksas griežtai atmetė šį vienaliniinį priežastingumą, ne tik kaip metodą aiškinti pavienius fenomenus, bet ir kaip būdą suprasti istorinį socialinių struktūrų vystymąsi. Ekonominė visuomenės bazė veikia į socialines ar kultūrinės visuomenės gyvenimo formas, bet tuo pat metu ir autonominės kultūrinės ar socialinės struktūros veikia į ekonominę visuomenės vystymąsi. Tai vadinamieji dialektiniai autonominių struktūrų ryšiai. Žmogus yra konkretus faktas; jis yra įrašytas į visuomeninių santykių tinklą; jisai yra jo apsaulygotas, bet ne vienpusiškai determinuotas. Žmogus savo įvairialype akcija veikia į visuomenę visuose jos planuose. Jis ją transformuoja, lygiai kaip transformuoja ir gamtą. Žmogaus darbas yra toji žmonijos istoriją judinanti **praxis**. Visuomenės struktūros vystosi tam tikra kryptimi. Žmonijos kelionė nėra absurdiška; jinai turi savo prasmę ir savo tikslą — vis didesnę žmogaus bujoimą. Bet Istorija nėra duota, ji nėra fatalizmas: negalima, užspaudus nykščius, atsigulti ir laukti jos išsipildymo. Istorija yra atvira, tvirtina Trotzky, ji gali vesti į socializmą, bet lygiai taip pat ir į barbariją. Žmogaus atsakomybė prieš žmonijos istoriją yra didelė: visa, ką jis daro, sąmoningai ar ne, įsirašo į didžiulę Istorijos knygą, į jos kaltinimo ar pa-

gyrimo puslapius. Neutralumo nėra — individas gali **prisidėti** prie Istorijos darymo; jisai gali neigti jos buvimą, bet ją neigdamas jis tuo pačiu įsirašo, gal kartais ir prieš savo norą, į atžagareivių eiles. Marksizmas tad ne tik veda į akciją — jis užregistruoja ją kaip būtinybę, jis tik postuluoja neišvengiamą vieno ar kito kelio pasirinkimą. Žmonijos istorijos pažinimą jis identifikuoja su žmogaus sąmoningumu, o įsisąmoninimas jau tuo pačiu nustato istorines vertes ir apsprendžia veiklą. Žmogaus laisvė glūdi žmogaus laisvinimo pasirinkime.

* * *

Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad psichoanalizė yra nelyginamas dalykas su egzistencializmu ar marksizmu. Ji yra psichologijos mokslo dalis, dar daugiau — pritaikomoji psichologija, neseniai susidariusi, ne visų dar pripažinta terapeutika. O tačiau vispusiška jos įtaka į poeziją, meno kritiką, į antropologiją — toli prasiveržė pro šiuos kuklius jai nustatytus rėmus. Freudas, tiesa, buvo “sielų gydytojas”, nė minutės neatsisakęs nuo šios džiaugsmą ir kančią teikiančios misijos. Tačiau jis buvo drauge ir naujo žmogaus atradėjas, XX-jo amžiaus humanitarinių mokslų revoliucionierius. Po skandalo, kurį sukėlė jo mokymas, po raminančios gydymo technikos, kurią išdirbo jo ištikimi ir siauri pasekėjai, mes tik dabar pradėdami atsigausti nuo jo atlikto elektrochoc'o, imame įžiūrėti galias jo doktrinos pasėkas. Freudas ne tik kad išdirbo psichinės analizės techniką — ar meną, bet jo ambicija buvo sukurti originalią meta-psichologiją, kuri leistų globaliniai suprasti žmogiškąjį faktą. Ir šiandien pagaliau jau atrodo, kad Markso totalinė sociologija suranda sau atitikmenį Freudo totalinėje psichologijoje.

Freudizmas atskleidė mums sąmoninį žmogaus pasaulį. Sąmonės prožektorius apšviečia tik menkas, palyginti, žmogiškosios būtybės salas. Žmogaus sąmonė nėra ko-ekstensyvi jo asmenybei. Šio atidengimo pasėkos milžiniškos: žmogaus sąmonė tvarkosi pagal savo dėsnius, kuriuos įmanoma pažinti, bet kurių nepažįsta mūsų psichologiskasis aš. Kartezietiškas **cogito**, išdidžiai garantavęs žmogui jo paties, Dievo ir išorinio pasaulio buvimą, toli gražu nėra savo paties viešpats. Moderniškosios prancūzų psichoanalizės kūrėjas Lacan šitaip parafrazuoja garsią Descartes'o formulę: “Aš galvoju ten, kur manęs nėra; aš esu ten, kur negalvoju”. Žmogaus **aš** ne tik savęs nepažįsta, jis yra, be to dar, melagingas, pats sau norų, vilties, vertybių ir tiesos komediją vaidinąs aktorius.

Žmogaus sąmonė tvarkosi pagal savo pačios dėsnius. Kaip ir Markso žmogiškoji visuomenė, jina yra simbolinė, globalinė struktūra, visos individo istorijos rezultatas. Kaip ir visuomenė, ji gyvena savo vidutine dinamika, sudaryta iš prieštaravimų. Žmogaus troškimai, visuomeninių cenzūrų užbarikaduoti, išbujoja sąmonėje poetų tematika, psichozų metaforomis, schizofrenijos hermetiška simbolika. Freudo žmogus nė kiek nemažiau nuskriaustas kaip ir Markso žmogus: jis savęs nepažįsta. Jo kiti nepripažįsta ir nepripažindami nustumia jo teisėtus potroškius į tamsų dilgėlėmis apžėlusį daržą. Šitaip susidariusi sąmonė ima savo ruožtu tironiškai valdyti žmogų, vingiais iškraipydama jo gyvenimo kelią, veidmainystės šydu apgaubdama jo gyvenimo prasmę. Ir taip šis sąmoninis determinizmas atima paskutines žmogaus laisvės iliuzijas.

Su Freudo palikimu atsitiko tas pat kaip ir su marksizmu: keletas šūkių, keleta temų prigijo gausių, bet nebūtinai genialių jo pasekėjų tarpe, tapo plačiai išpopuliarinti visados naujienų jieškančių diletantų. Viena iš mėgiamiausių tokio freudizmo temų — **libido** primatas. Nieko negalima sakyti prieš seksualinius troškimus, tai netgi labai gražūs troškimai. Bet įvairialypę žmogaus akciją motyvuoti vien tik seksualiniu instinktu, visokeriopą visuomenės cenzūrą, primetą individui, suvesti į seksualinius draudimus, kaip tai dažnai daroma, yra nedovanotinas žmogiškosios problematikos suprastinimas. Kitas freudizmo “nukrypimas” — tai **aplinkos** tema. Žmogus kenčia, nes jisai negali prisitaikyti prie aplinkos; psichoanalitinis gydymas, psichologo patarimai, sociologo tyrinėjimai bus tad skirti žmogaus sutaikymui su jo aplinka. Nesunku suprasti, kodėl europietinė psichologija, o ypač sociologija, su tam tikru nepasitikėjimu žiūri į įvairias **readjustment** ar **social engineering** formas. Prieš imantis taikyti žmogų su visuomene, reikia visų pirma, kad žmogus būtų pats su savimi susitaikęs, reikia, kad visuomenė būtų sutaikyta, o ne prieštaravimų kamuojama. Reikia visų pirma gelbėti žmogų ir visuomenę, o ne gaminti socialinius Aldous Huxley robotus.

Autentiško Freudo palikimo, o tuo pačiu ir freudizmo integravimo į bendrąją mūsų dienų gyvenimo problematiką jieško pastaruoju metu išaugusi prancūzų psichoanalitinė mokykla. Išeidama iš principo, kad psichologinė analizė yra, visų pirma, **talking cure**, psichinį gydymą jinai supranta kaip ligonio **išsikalbėjimą**, tyliam liudininkui — psichoanalistui dalyvaujant, kaip jo kovą už žmogiškąjį pripažinimą, kaip norą bet kuria kaina išeiti iš užburto vienišumo rato. Žmo-

gaus nelaimė yra jo nepripažinimas, jo laikymas daiktu. Žmogaus laimė — bendraujančios artimo šilimos pajutimas, žmogaus žmogui pripažinimas. Tačiau visiškas žmogaus įsiliejimas į bendruomenę virsta tuščiažodžiaivimu, nebe bendravimu. Individa reikia išsaugoti jo originalume, jo pripažintų vidujinių prieštaravimų situacijoje. Tarp hermetiško uždaro, pasireiškiančio beprotybėje, ir „visuomeninio žmogaus“ tuščiažodžiavimo yra vieta problematiškam žmogui, nesutaikytam su savo likimu, kaip nesutaikyta su savo Istorija yra ir žmonija. Tačiau problematiškas žmogus tik tada galės gyventi, kai kitų pripažintas jis ir pats pažins ir pripažins savo konfliktinę situaciją pasaulyje. Žmogus, kurio reikia norėti ir siekti, yra sąmoningas žmogus, ir tik šis sąmonės atpažinimo kelias veda žmogų į išsilaisvinimą: **Was Es war, soll Ich werden** — toks mums šiandien atrodo Freudo testamento paskutinis žodis.

* * *

Atėjo laikas, atrodo, apsistoti ir susimąstyti, pabandyti surasti, jei įmanoma, bent keletą moderniojo žmogaus konstantų. Mūsų laikų žmogus atrodo kaip savotiškas „barzdotas kūdikis“. Savo atminties skryniose, savo vaizduotės muziejuose surinkęs žmonijos istorijos patyrimą, jis pats savę skaito gudriu, protingu, nepasitikinčiu, nusi-vylusiu, desperado. Atmetęs visas tradicines vertybes, nuplėšęs visas kaukes, suprofanavęs visas šventenybes, jis yra lyg naujagimis naujos epochos aušroje. Kokios ideologijos šviesoje į jį bežiūrėtum, jis, visų pirma, **sąmoningas žmogus**, sąmoningumą pripažįstas kuone vienintele savo kūdikystės vertybe. Jo sąmoningumas, pasireiškęs pirmoje eilėje visokio — egzistencinio ir visuomeninio — melo neigimu, jieško savo tiesos apnuogintos žmogaus būties teigime. Žmogaus būtį jis stengiasi suprast totališkai — tai bus, tur būt, antrasis bendras mūsų epochos bruožas. Kaip graikų stebuklo priešaušryje, kaip visoje prieš-sokratikų filosofijoje, taip ir šiandien **totališkumo** kategorija atrodo vienu iš pagrindinių žmogaus mintijimo reikalavimų. Žmogus turi būti suprastas ir aiškinamas globališkai, visuomenė, į kurią jis tūkstančiais ryšių įrašytas, yra totalinis žmogiškasis faktas. Nėra pavienių metafizinių, religinių, kultūrinių laisvių: kalbėti ir akcentuoti, pavyzdžiui, politines laisves, išleidžiant iš akių globalinį žmogaus būties kontekstą, atrodo, kaip nerimtas anų praeities laikų žaidimas, naivus — ir laisvės, demokratijos ir kt. sąvokų greitas susidėvėjimas tai rodo — tuščiažodžiavimas. Žmogus nori paimti visą savo

gyvenimą į rankas ir dėti jį į savo patyrimo ir supratimo svarstyklės.

Žmogus nėra abstrakcija. Jis apsuptas familiaraus, neišvengiamo pasaulio horizonto. Jis patalpintas į žmogiškąją bendruomenę, jis imanentiškas žmonijos Istorijai. Ir jis ir pasaulis yra duoti kartu. Nėra atskirai žmogaus ir pasaulio, yra tiktai žmogus duotoje situacijoje, kurią jis privalo atpažinti. Žmogaus **užangažuotumo** pripažinimas yra dar vienas mūsų epochos bruožas. Žmogaus trapi, imanentiška situacija jam yra primesta, žmogus gimsta istorinėje bendruomenėje, kuri savo dėsningu vystymusi jį pralenkia; nuo motinos įščiaus laikų susidarę fiziologinės kilmės traumatizmai, visa neatsa-kinga jo kūdikystės istorija suformuoja jį apšąlygojančias simboli-nes sąmonės sistemas. Žmogus yra būtinybės vaikas. O tačiau pa-žinti būtinybę — tai, tam tikra prasme, paimti ją į savo rankas, pasi-daryti jos viešpačiu. „Jei žmogus nendrė, tai jis — protaujanti nen-drė“ — sakė Pascalis. Sąmoningumo dėka, gyvenimo būtinybė, ka-bojusi virš jo galvos kaip likimas, gali virsti atsakomybės už save ir žmoniją prisiėmimu. Būdamas totaliniai užangažuotas, žmogus tuo pačiu tampa atsakingu už kiekvieną savo žodį, kiekvieną savo žestą. Į jo rankas atiduota žmonijos ateitis.

Štai kodėl moderniojo žmogaus visi troškimai susiveda į vieną klausimą: ką daryti? **Žmogiškosios veiklos** pagrindimas galiojančių vertybių sistema atrodo šiandien aktualiausia filosofine problema. Jei egzistencializmas, matėme, nesugeba duoti patenkinančio atsa-kymo, jau vien dėl savo išeities postulatų negalėdamas pagrįsti ben-dražmogiškų vertybių, jis, kaip ir visose srityse, atliko milžinišką dulkių apšluostymo darbą, atpratindamas mus nuo abstraktaus tuš-čiažodžiavimo, parodydamas, kad žmogus prieš save turi tiktai **konkrečias** situacijas ir gali pasirinkti tik **konkrečias vertybes**. Žmogaus veikla šioje šviesoje pasirodo kaip nuolatinė žmogaus būties trans-cendencija, kaip kasdieninis vis naujai duotos situacijos pralenkimas čia pat pasirenkamų konkrečių vertybių vardu. Nuolat susidaranti konkrečios situacijos stato žmogui klausimus „anapus Gėrio ir Blo-gio“. O Prarastasis Rojus: kaip lengva būtų žmogui gyventi, jei pasa-u-lis būtų aiškiai padalintas į Gėrio ir Blogio karalijas! Šių dienų žmo-gus turi rinktis tarp dviejų gėrių: stoti į rezistencijos eiles ar pasi-likti slaugyti savo sergančią motiną; tarp dviejų blogių — pritarti kruvinai Alžerijos „pacifikacijai“ arba kovoti už šovinistinio ir reli-ginio fanatizmo įsiviešpatavimą.

Šio konkrečių, imanentiškų vertybių pobūdžio pripažinimas, jei jis visų sunkumų ir nepašalina, vis dėlto leidžia įžvelgti žmogaus veiklos realias galimybes ir barus. Jei žmogaus niekinimas glūdi jo daiktinime, jei individą pralenkianti ir žmonių bendruomenę postuluojanči vertybių sistema gali būti pagrįsta **žmogaus pažinimu, atpažinimu ir pripažinimu** — tai bendražmogiška akcijos moralė yra galima. Tai iš vienos pusės nuogos ir aiškos pozicijos kiekvienu momentu ir kiekvienu žmogų liečiančiu klausimu užėmimas. Viskas yra žmogiška; nėra nei kilnių nei nešvarių žmogiškų problemų. Nėra drambliaukaulio bokštų, nei specialistams rezervuotinių sričių. Kiekvienas žmogiškas įvykis žmogų provokuoja: reikia ryžtis kiekvieną dieną rinktis, spręsti, klysti, keisti nuomonę, iš naujo spręsti ir klysti. Gyvenimas nėra liuksusas, gyventi yra sunku.

Žmogaus veikla — tai savęs įrašymas į bendražmogiškąją veiklą, sąmoningas prisidėjimas prie istorinio proceso, suprasto kaip žmogaus laisvinimo dinamikos pagreitinimo. Pavojai šiame kelyje yra gal dar didesni, kelias dar sunkesnis: socialiniai konformizmai iš visų pusių tiesia į mus savo glėbius, siūlydami žinojimą ir vidinę taiką. Stalininis marksizmas, nepripažindamas vertybių sistemos autonominio vystymosi, revoliucinę moralę sutapdina su politiniu oportunizmu, neigiančiu, jei to reikia, visas vadinamąsias buržuazines vertybes. Žmonija, atvirkščiai, nieko nepamiršta: laisvė yra istorijos išdirbtą vertybę; ji turi būti naujai interpretuojama, bet tiksliai jos turinio praturtinimo prasme. Laisvės subordinavimas politiniam tikslingumui yra lengvumo kelias. — Iš kitos pusės, įvairiausių rūšių visuomeninis "inžinieravimas", tol, kol pasaulyje viešpatauja socialinis neteisingumas, kol siautėja nacionaliniai ir religiniai fanatizmai, kol menas, skirtas visos žmonijos džiaugsmui, lieka ezoteriška, elitams skirta prekė, — yra nepriimtinas. Kol visuomenė nesutaukinta, negalima žmogaus taikinti prie visuomenės. Žmogui šiandien gyventi sunkiau negu betkada.

* * *

Laisvės problema gali kilti tik nelaisvės kontekste. Jei žmogus kalba apie laisvę, siekia laisvės — reiškia, kad jis jaučiasi nelaisvas. Laisvė yra istorinė, t.y. žmogiška vertybė. Jokia istorinė visuomenė, jokia istorinė epocha neturi laisvės idėjos monopolio, negali didžiuotis įgyvendinusi laisvę. Absoliuti laisvė gali būti suprasta tiksliai kaip "idealas", kaip žmogaus asmenybės vispusiškas, totalinis išbujojimas laisvų žmonių bendruomenėje. Laisvė ir humanizmas yra šia

prasme sinonimai. Konkrečioje istorinėje kontekstūroje tegalima kalbėti tik apie **laisvinimą** kaip aukščiausiąją žmogiškąją vertybę, pagrindžiančią humanistinės akcijos moralę. Šios moralės postulat: niekas neturi teisės būti laisvas, visi turi pareigą laisvinti žmogų, nes žmogui nieko nėra duota, viską jis patsai turi pasimti. Žmonijos procesija į laisvę vadinasi Istorija.